

Dimka Saavedra
Sofijsko sveučilište »Sv. Kl. Ohridski«
dsaavedra@ffzg.hr

Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija u hrvatskome jeziku

U radu se predlaže da se na nov način sagleda pitanje pasivnih i pasivno-bezličnih konstrukcija, koje se često dovodi u diskusiju – naime: kao dio šire funkcionalno-semantičke kategorije deagentivnosti. Ova kategorija reprezentira se kao polje sa svojom jezgrom i periferijom koje uključuje sve sintaktičke konstrukcije u kojima je agens sa semantičke razine dijateze rečenice uklonjen s njezine sintaktičke razine.

1. Neujednačena stajališta o biti kategorije pasivnosti

U gramatici je poznat termin *deagentivizirane rečenice*, iako se inače i ne govori o deagentivnosti kao o posebnoj lingvističkoj kategoriji. Međutim, čini se da bi takva kategorija mogla pomoći u svladavanju neusuglašenosti kriterija za definiranje jedne sintaktičke konstrukcije kao pasivne, obezličene (pasivno-bezlične) ili bezlične.

U anglističkoj literaturi o pasivu postoje dva suprotna gledišta, kod kojih se razlike svode na sljedeće. Jedna priznaje pasivni karakter samo za one konstrukcije kod kojih rečenični subjekt označava makroulogu trpitelja a predikat je sročan s njime. Prema drugome gledištu za definiranje pasivnoga karaktera neke sintaktičke konstrukcije dovoljno je da se u dijatezi te konstrukcije ne podudaraju sintaktička funkcija subjekta i semantička mikrouloga agensa¹. U literaturi pisanoj na ruskom jeziku mišljenja se također ne podudaraju. Re-

1 Kratak pregled tih gledišta može se naći, recimo, kod D. Kučande (1992), koji se, s jedne strane, osvrće na stajališta odnosne gramatike (Perlmutter and Postal) i Dika, koji naglašavaju važnost subjektivizacije neagensa, i sljedećih autora: Comrie, Foley and Van Valin, Givon, Shibatani, Keenan, s druge strane, za koje je topikalizacija neagensa jedno od tipičnih, ali ne i bitnih pasivnih obilježja.

cimo, Norman (1972) smatra da se kod pasiva glagolska radnja mora usmjeravati na gramatički subjekt u rečenici, koji je obvezatno prisutan u njoj. S druge strane, autori poput Hrakovskog (1991) i Bondarka (1991) stajališta su da je za pasiv dovoljno kada u dijatezi sintaktičke konstrukcije makrouloga subjekt ne odgovara sintaktičkom elementu subjekt. Dobrovoljskij (2007) govori osim o pojmu *полный пассив* još i o pojmovima *ленивый* i *имперсональный пассив*, a isto i o obliku koji naziva *пассивно–потенциальная* u ruskom jeziku. U bugarskoj gramatici ističe se mišljenje Ivanove (1998), koja govori o podjeli u kategoriji pasiva uvjetovanoj odnosom glagolskoga lica prema primatelju glagolske radnje: 1) kada se glagolsko lice podudara s primateljem radnje (to je, dakle, pasiv u strogom smislu), 2) kada se dvije pojave ne podudaraju (i ovamo svrstava sve bezlične konstrukcije).

U gramatikama hrvatskoga jezika, kao i kod autora poput Belaja (2004), S. Ham (1999), Ks. Milošević (1972) i dr., izričito se naglašava važnost podudarnosti sintaktičkog subjekta s trpiteljem glagolske radnje iz aktivne inačice pasivne rečenice te sročnosti predikata. Kučanda (1992) govori i o trećem hrvatskom pasivu: »Kuću se gradi« s nesročnim predikatom i topikaliziranim izravnim objektom, a Birtić (2007) koristi termin *bezlični pasiv* i za konstrukcije s trpnim pridjevom intranzitivnih glagola.

2. Deagentivna perspektiva prikazivanja glagolske radnje i kriteriji za određivanje pojma agens

U svom članku o neosobnim rečenicama tipa (1) *U uvodnom izlaganju upozoreno je na neke dileme* – s nesročnim predikatom tvorenim gl. pridjevom trpnim (1999) S. Ham ističe skupa s njihovim nepasivnim karakterom još i sljedeće: »U hrvatskom se jeziku neosobne rečenice oblikuju u onim priopćajnim situacijama u kojima je vršitelj nepoznat, uopćen ili ga ne želimo izreći, pa su s toga gledišta neosobne rečenice značenjski bliske pasivnima... Onaj sintaktičko–semantički rečenični dio bitan za prepoznavanje pasiva, subjekt/trpitelj, u neosobnoj rečenici izostaje kao nebitan – priopćajno je žarište na samoj radnji, bez obzira na vršitelja ili trpitelja« (Ham 1999: 11). Ovo stajalište korespondira sa stajalištem koje se iznosi u ovom članku, naime: da u jezicima (i konkretno – u hrvatskome) postoji skupina sintaktičkih sredstava, koja ćemo nazivati deagentivnima, a kojima govornik izražava upravo to – da je »priopćajno žarište na samoj radnji«. (Tu možemo dodati i zapažanja Belaja: da je obezličenje (on razmatra konstrukcije tipa (1), samo što se ne osvrće na participijski već na reflektivni oblik predikata i naziva ih obezličenicima) »slično kao i pasiv, strategija detopikalizacije agensa...« (Belaj 2007: 42).

S pragmatičkoga gledišta može se još dodati da u deagentivnim sintaktičkim konstrukcijama govornik ima u vidu pragmatičku presupoziciju: *Nije važno tko nego što*.

Za definiranje vršitelja dane glagolske radnje kao agensa u ovom članku primjenjuju se dvije vrste kriterija – semantički i formalni. Najprije, pod agensom se podrazumijeva vršitelj koji ima distinktivna semantička obilježja 'ljudsko' i

'svjesno' i koji je nositelj radnje ili stanja izraženog glagolom (usp. *On pjeva, spava, voli, boji se*). Radi nenarušivosti termina *deagentivnost* pod agensom ćemo podrazumijevati i mikroulogu perceptora, kojega Belaj definira kao »živo biće koje nešto spoznaje, misli ili osjeća« (Belaj 2004: 25) (usp. vršitelja glagola *shvaćati, vidjeti, čuti, primjećivati* i sl.). Kod glagola s takvim vršiteljem moguća je preinaka prototipnog (v. t. 3.) deagentiviziranja: *Ovdje se mnogo radi, spava, voli, često se čuje, primjećuje* (prototipnu deagentivnost kod *bojati se* sprečava njegov povratni oblik, ali se povratni glagoli bez problema sreću u drugim deagentivnim konstrukcijama, primjerice: *Ne treba ga se bojati*). Što se tiče vršitelja životinje, premda je u agentivnim konstrukcijama tipa *Mačka je lovila miša* vršitelj na neki način agens, od deagentivnih preinaka moguća je samo pasivna (u njoj je i inače jedino moguć i vršitelj s oznakom 'neživo'): *Najzad je miš bio ulovljen*. Preinake drugih vrsta deagentivnosti (v. o njima dalje) nisu moguće – usp.: **U ovoj kući se puno lovi, *Treba često loviti miševe, *Love miševe samo u podrumu*, jer se onda, čak i ukoliko je u nekom kontekstu takva konstrukcija moguća, ne podrazumijeva da je životinja vršitelj radnji. Spomenuta distinktivna obilježja ponekad može imati i agens sa značenjem nekog kolektiva ljudi, recimo: *Naša televizija nije prikazala taj film, Senzaciju su pratili svi mediji*.

S druge strane, za kvalifikaciju *agens* potrebno je i da u danoj agentivnoj rečenici vršitelj ima sintaktičku ulogu subjekta – za razliku od rečenica s tzv. logičkim subjektom, kod kojih je nositelj, perceptor nekog ljudskog stanja ili osjećaja isto prisutan, ali deagentivna preinaka nije moguća: usp. *Ja se stidim nečega* (u deagentivnoj verziji: *Ne treba se toga stidjeti*) i *Mene je nečega sram* (nema deagentivne verzije).

Kada govorimo o deagentivnosti, imamo u vidu ne samo potpuno uklanjanje semantičke valencije agensa na sintaktičkom nivou već ponekad i samo njezino udaljšavanje s topikalizirane pozicije subjekta na neku drugu, netopikaliziranu poziciju (to bi bila djelomična deagentivizacija).

Ovdje se smatra da navedena semantika predstavlja funkcionalno–semantičko polje (u poimanju koje za njega ima Bondarko (Bondarko 1984)) s izražajnim sredstvima koja oblikuju jezgru i periferiju te kategorije. Po nama je funkcionalno–semantički pristup proučavanju kategorija poput pasivnosti, koji nas je doveo do kategorije širih dimenzija – deagentivnosti, prikladniji od formalnog pristupa, makar i samo zato što su pasivni oblici, kao što je poznato, prisutni i u konstrukcijama izvan okvira te kategorije.

3. Jezgra kategorije deagentivnosti – semantika i forma

Jezgrom funkcionalno–semantičke kategorije deagentivnosti smatraju se konstrukcije koje Ham naziva neosobnim rečenicama s predikatom glagolskim pridjevom trpnim, Belaj (2007) zove ih obezličanim konstrukcijama, a Birtić (2007) svrstava ih u bezlični pasiv – v. gore navedeni primjer (1) S. Ham, a također i: *Priča se ružno o tebi* (primjer je Belajev) ili *Tamo je očito hodano* (primjer je iz članka M. Birtić). Kao što se vidi, nesročni predikat može imati,

s jedne strane, oblik za refleksivni ili participijski pasiv, a s druge strane, taj se oblik može graditi i od tranzitivnih i od intranzitivnih glagola.

Upravo ove sintaktičke konstrukcije, po nama, jezgra su razmatrane kategorije jer je kod njih semantika deagentivnosti izražena u »najčistijem« vidu, a oblici su gramatikalizirani i frekventni, usp. primjere s tranzitivnim glagolom koji u aktivnoj inačici čuva valenciju za izravni objekt, ali je ona u deagentivnoj ispunjena zavisnom rečenicom zbog čega je predikat u nesročnom obliku: *Dogovoreno je/Dogovorilo se da se ove tvrtke ujedine*; tranzitivni glagol može imati ispunjenu neku drugu valenciju – za neizravni objekt: *O tome se mnogo pričalo*, zatim – predikat je tranzitivni glagol, ali u intranzitivnoj upotrebi, uopće bez objekta: *Ovdje se ne puši*, predikat može biti i intranzitivni glagol: *U muzeju se ne trči*. Po ovoj je stazi jučer *trčano* (u bugarskom jeziku su ove konstrukcije iz jezgre kategorije još rasprostranjenije jer se češće tvore od intranzitivnih glagola). Prototipne sintaktičke konstrukcije, a možemo ih još nazvati i bezličnopusivnima, mogu se graditi i od složenih glagolskih predikata (s faznim glagolima, a o modalnim glagolima v. t. 6.): *Tu se prestaje raditi tek nakon 22 sata*, *Poslije tog skandala se otvoreno počelo govoriti o tom problemu*. Infinitiv, koji u agentivnoj verziji rečenice dobiva svoj agens od ličnog oblika faznog glagola (usp. *On je prestao raditi*, *Oni su počeli govoriti*), u deagentivnoj inačici s bezličnim oblikom faznog glagola naravno ga gubi, budući da u njemu ionako nije sadržana predodžba o licu.

Iako se agens svih ovih radnji ne izriče, on se može prepoznati iz užeg ili šireg konteksta, ili pak iz sugovornikova fonda znanja o svijetu. Recimo, u rečenici *Na sjednici direktora tvrtki se dogovorilo da se tvrtke ujedine* agens je eksplicitno izražen u samoj rečenici: *direktori tvrtki su se dogovorili*. Dok će se u rečenici *Dogovorilo se da se tvrtke ujedine* agens prepoznati iz šireg konteksta, u nekoj od prethodnih rečenica. A u rečenici... *a još se ne zna kada će predsjednik nastaviti put u Hrvatsku* agens se može rekonstruirati iz znanja sugovornika (ili čitatelja) o svijetu: to su službenici ureda predsjedničkoga protokola, ili novinari. U ove tri rečenice agens ima konkretno značenje – direktori, službenici i sl. Međutim, agens može biti i generaliziran: *čovjek, svi ljudi, nitko*. Recimo, u rečenici *U muzeju se ne trči* podrazumijeva se da nitko ne smije trčati; u rečenici *Zna se kako se ovakve stvari događaju* agens su svi: *svi znaju*; u rečenici *Postoji li bolji način da se nekome kaže: Volim te?* agens je *čovjek: da čovjek kaže*. Kao što se vidi, generalizirani agens može imati svoje inačice.

4. Pasiv u okviru kategorije deagentivnosti

Prototipnom značenju deagentivnosti govornik može željeti dodati još i značenje osamostaljenosti (koja se postiže subjektivizacijom i topikalizacijom) mikrouloge pacijensa pa onda upotrebljava pasivne konstrukcije, pri čemu tranzitivnost predikata, koja u svim ostalim podvrstama deagentivnosti nije bitna, ovdje postaje relevantna, što je izazvano semantičkim uzrokom – potrebom za valencijom pacijensa. A ovakvu, pasivnu (ne samo deagentivnu) sintaktičku perspektivu iz koje se prikazuje neki izvanjezični događaj može objasniti pose-

značajna priopćajna svrha govornika: da obavijesti o situaciji »'stojeći uz' trpitelja« (Ham 1999).

Najčešće je vršitelj radnje koju izražava pasivni oblik glagola agens (ili perceptor), dakle, označuju ga distinktivna obilježja 'ljudsko' i 'svjesno'. Međutim, pasivne rečenice mogu imati i vršitelje radnje koji isključuju odgovarajuće rečenične konstrukcije iz okvira deagentivnosti – to su vršitelji s obilježjem 'neživo'. Rjeđe su takvi vršitelji izraženi konkretnim imenicama koje označuju neki predmet, tvar, materijalni pojam, primjerice: *Ali su zato otkopac, zupčasto kolo, čašice za kremen i barut, čak i opruge, koje su bile doslovno obilježene lojem* –... – *istrunuli, To je opravdala time što im je mama bila zaludena francuskim filmovima*. Češće ti vršitelji znače neke apstraktne pojmove: *I to senzaciju koja nije bila popraćena medijskom halabukom, ..., publika je bila šokirana Jacksonovim odnosom prema djeci..., ..., a to što smo mi tu fantastiku prisiljeni živjeti naš je problem* (podrazumijeva se vršitelj *okolnosti*). Pada u oči da je vršitelj u ovakvim konstrukcijama, kojega inače Belaj spominje kao mikroulogu uzrok efektor (Belaj 2007: 27), najčešće eksplicitan u rečenici. Od uzroka efektor, koji bi u agentivnim inačicama ovih rečenica bili subjekt, treba razlučivati pojmove sa značenjem instrumenta, koji bi i u agentivnoj verziji ostali takvima: *Sida je, dakako, danas isključivo posljedica neodgovornoga ponašanja jer se više u praksi ne prenosi ni transfuzijama ni krvnim preparatima* – ovdje su agens *ljudi*, koji prenose sidu transfuzijama ili krvnim preparatima.

Ukoliko je govornikova svrha samo topikalizacija (bez subjektivizacije) pacijensa i, s druge strane, izbjegavanje ekspliciranja agensa, on često odabire sintaktičke konstrukcije kojima se u hrvatskoj normi odnedavno dopušta status normativnog jezičnog sredstva – konstrukcije koje, recimo, Katičić (1986) naziva obezličanima, M. Ivić (1983) – kvazipasivnima, a Kučanda (1999) – trećim hrvatskim pasivom: *Kuće u Podunavlju intenzivno se obnavlja ovih dana. Rižu se kuha*². Sasvim uvjerljivim se čini objašnjenje koje tom komunikacijskom odabiru daje Kučanda: »Kanonski se pasiv obično ne upotrebljava za izricanje trenutačne radnje, dok su rečenice s pasivnom morfologijom i subjektiviziranim pacijensom često višeznačne. Nastalu funkcionalnu prazninu popunjavaju rečenice s tematiziranim, ali ne i subjektiviziranim pacijensom, koje nedvojbeno izriču da (ne)poznati agens vrši neku radnju na topikaliziranom pacijensu« (Kučanda 1999: 17).

Kod svih vrsta pasiva (i s konstrukcijama s trećim pasivom, ili po drugoj terminologiji – pasiviziranim konstrukcijama) agens može biti ili konkretan ili generaliziran.

Ukoliko pak govornik osim topikaliziranoga pacijensa želi izraziti još i agensa (kad je agens skupa s predikatom dio reme u rečenici), on neće izaći u hrvatskom jeziku izvan okvira aktivnoga glagolskog stanja, dakle i agentivnosti predikata. Da bi se ta uporaba ipak uočila, dovoljna je usporedba s odgovarajućim konstrukcijama u bugarskom jeziku, gdje je pasiv rasprostranjeniji od hrvatskog pasiva. Naime: kada se u jednom mikrotekstu o nekoj pojavi govori

2 Primjeri su iz Kučanda 1999.

u više od jedne rečenice, onda ta pojava u prvoj rečenici zauzima mjesto reme. Koherentnost i logika teksta često zahtijevaju da se u drugoj rečenici ta ista pojava pretvori (često nominalizacijom) u pacijensa i u temu, o kojoj se nešto drugo priopćava u svojstvu nove reme: *U parku su grupe **izvodile pjesme**. Izvedbu pjesama je burno ispraćala oduševljena publika*. Rema prve rečenice u drugoj se je rečenici nominalizirala u sintagmu *izvedba pjesama*, koja je postala pacijens–tema nove reme – subjekta i predikata. Red riječi u drugoj rečenici razlikuje se od neutralnoga reda riječi, koji bi bio: *Oduševljena publika je burno ispraćala izvedbu pjesama* radi održavanja koherentnosti teksta – tema (topik) zauzima mjesto koje je najbliže prethodnoj rečenici. Za hrvatski je jezik zbog postojanja padežne razlike između subjekta i objekta dovoljna promjena u redu riječi vezana za topikalizaciju pacijensa. Analitičkom bugarskom jeziku je radi izbjegavanja pogrešnog tumačenja topikalizirane imeničke sintagme prije-ko potrebna pasivizacija predikata, praćena oblikovanjem agensa kao neizravnog objekta pomoću prijedloga *от*: *Изпълнението на песните беше посрещано бурно от публиката*, inače bi se topikalizirana sintagma pročitala kao subjekt: *Изпълнението на песните бурно публиката* (*Izvedba pjesama je burno ispraćala publiku*). Dakle, u dva srodna jezika topikalizacija pacijensa uz nužnu prisutnost agensa – reme, koje su dovele do promjene u neutralnom redu riječi, praćene su različitim morfološkim i sintaktičkim sredstvima: deagentivizacijom (u ovom slučaju djelomičnom – detopikalizacijom agensa) i promjenom predikatskog oblika u bugarskom i promjenom padeža za topikaliziranu imeničku sintagmu u hrvatskom jeziku.

Na kraju, valja spomenuti da se prototipne, ili bezličnepasivne, konstrukcije iz t. 3 mogu s promjenom govornikova »stajanja uz (radnju ili trpiteljja)« pretvarati u pasivne, npr.: bezličnepasivna *Na sjednici se o tome govorilo* (ako govornik ne želi specijalno istaknuti pacijensa) > u pasivnu *Na sjednici se o tome govorila istina* (govorniku je važan i pacijens). Ove dvije vrste konstrukcija govorniku pružaju različite mogućnosti: prototipne konstrukcije udovoljavaju uvjetu da se agens ne spominje, dok pasivne k tome dodaju i osamostaljenje pacijensa.

5. Konstrukcije s neodređenoličnim glagolskim oblicima – semantika ovog deagentivnog izražajnog sredstva

Deagentivnima mogu biti i druge sintaktičke konstrukcije, s oblicima koji se tradicionalno ne razmatraju ni u kakvoj vezi s pasivnim oblicima. Takve su, recimo, sintaktičke konstrukcije gdje je predikat u obliku za 3. l. mn. a upotrebljava se bez aktanta za subjekt, pri čemu je naglasak postavljen na samu radnju (taj se oblik zove neodređenoličnim): *U ovoj kavani ne naplaćuju skupo. U centru grada grade neku modernu zgradu*. Ili kao što to za konstrukcije prototipne, 3. vrste definira Ham, ali na snazi je i ovdje: kod takvih konstrukcija je komunikacijska perspektiva »'stojeći uz' samu radnju«.

Da se i neodređenolični oblici glagola shvaćaju kao deagentivni, možemo vidjeti, recimo, i iz zapažanja J. Vince (Vince 2005) da takva uporaba glagola

sasvim normalno može zamjenjivati i singularnog agensa: *Baš su je lijepo ošišali* može se reći, iako se zna da je frizer samo jedan. Gramatički rod vršitelja (iz agentivne inačice rečenice) isto se može ne podudarati s rodом deagentivnog oblika predikata u neodredenoličnoj uporabi. Recimo, ako zamislimo situaciju, u kojoj su tri profesorice odvele svoje učenike u park, deagentivnom rečenicom bi se ta situacija izrazila ovako: *Danas su učenike odveli u park*.

Za ovakve sintaktičke konstrukcije Zolotova kaže: »Načini prikazivanja subjekta se ovdje (kod konstrukcija s neodredenoličnim oblikom predikata – napomena D. S.) podudaraju s načinima sintaktičke organizacije subjekatsko–objekatskih odnosa u kategoriji aktivnost/pasivnost. Sinonimska bliskost konstrukcija *Polje su uzorali – polje je uzorano* temelji se na zajedničkom, neodredenoličnom načinu prikazivanja subjekta radnje, povrh toga uklonjenost subjekta omogućuje njegovu zamjenu objektom radnje i »pretvaranje« uslijed toga objekta u predmet koji se kvalificira« (Zolotova 1973: 165). Ružička (1963) isto spominje sličnost između osobina neodredenoličnosti i pasivnosti. U drugom svom radu (Ružička 1988) on kaže da je »poistovjećivanje jednog određenog individuuma nespojivo s tumačenjem neodredenoličnih rečenica«.

Kod upotrebe neodredenoličnog oblika govornikova je svrha prikazati deagentiviziranu glagolsku radnju kao cjelinu, pri čemu se osnovnoj za deagentivnost govornikovoj pragmatičkoj presupoziciji »Nije važno tko, nego što« uvijek pridodaje još jedna pragmatička presupozicija: »To što ti kažem vrše drugi – to nisam ni ja, ni ti.« Možemo pojasniti tu govornikovu presupoziciju na bazi sljedećeg primjera. Ako vlasnik jednog restorana želi privući goste obećanjem da im jelo neće naplatiti skupo, on će na izlog staviti tabelu: *Ne naplaćujemo skupo* (s agentivnim oblikom i licem glagola u koje uključuje i sebe) ili *Ovdje se ne naplaćuje skupo* (s deagentivnim oblikom glagola i bez osvrta na agensa, a to znači i na sebe). Međutim, za istu svrhu vlasnik nikako ne može napisati *Ovdje ne naplaćuju skupo*, jer bi ga deagentivni neodredenolični oblik, upravo svojom presupozicijom »To vrše drugi«, isključio iz vršitelja. A to znači da je prototipni deagentivni glagolski oblik (*ne naplaćuje se*) neutralan u pogledu sudnosa: *ja (i ti)* vs. *drugi*, dok neodredenolični oblik sadrži implicitnu govornikovu informaciju o tome. Ista se razlika može uočiti, recimo, i u prizoru koji je autorica vidjela na ulici: na starom autu za prodaju stoji oglas *Prodaju me* (usp. s tradicionalnim *Prodaje se*). Možemo, dakle, izvesti zaključak da premda se u neodredenoličnom obliku predikata uklanja valencija za agens (uključivo i predodžba za rod i broj vršitelja), ostaje jedino komunikativni segment agensove semantike (u vidu pragmatičke presupozicije) – da radnju ne vrši sudionik govorne situacije.

Agens ovakvih konstrukcija inače može pripadati različitim semantičkim vrstama. On može značiti objekte iz neke nadredene institucije (recimo: *Pozvali su me k direktoru. Uhapsili su ga za dilažje droge* – u drugom primjeru bi ta »nadredenost« bila vezana za zakon), može značiti objekte koji po pravilu vrše danu radnju (*Ovdje sviraju samo narodnu glazbu, Tamo služe najukusnija jela* – zna se tko, tko je zadužen za tu radnju). Dok su agensi dovde bili konkretni i lako prepoznatljivi (pa zbog toga irelevantni), u drugim konstrukcijama možemo imati neko neodređeno mnoštvo agensa (u kojemu nema konkretnih i

prepoznatljivih vršitelja, a s druge strane, ni samo mnoštvo nije u cjelini obuhvaćeno – o zadnjem v. i kod Ružička 1988): *Kažu da se je on vratio u grad* – ne zna se tko točno kaže, ljudi kažu, ali to nisu svi ljudi u gradu.

6. Deagentivni infinitiv

6.1. Konstrukcije s modalnim glagolima

Ako govornik zaželi deagentivno prikazati agentivne konstrukcije s modalnim glagolima, on će na isti način kao i kod prototipnih konstrukcija iz t. 3 prikazati glagolsku radnju kao lišenu agensa. Recimo, u primjeru *Po ovoj zakonskoj odredbi, ..., časnik je sastavio prijedlog raspodjele o kojemu se ne može raspravljati...* autor je preko deagentivne preinake, kakvu bismo imali i u rečenicama bez modalnog glagola, usp. *Ne raspravljamo o prijedlogu* i *Ne raspravljaj se o prijedlogu* (prototipna konstrukcija), transformirao agentivnu rečenicu *..., časnik je sastavio prijedlog raspodjele o kojemu ne možemo raspravljati.*

Međutim, kod konstrukcija s modalnim glagolima, i u agentivnim i u deagentivnim verzijama, složeni predikat ima kompliciraniju semantiku od običnoga glagolskog predikata. Naime, zajedno sa glagolskom radnjom, s agensom ili bez njega, takvi predikati izražavaju i neki govornikov stav o nužnosti ili mogućnosti glagolske radnje: *Oni mogu ići* (*Ja dozvoljavam, Ja mislim da su oni u stanju* i sl.), *Oni moraju ići* (*Ja mislim da je nužno da oni idu* itd.). U odgovarajućim deagentivnim konstrukcijama s infinitivom, s jedne strane, glagolska radnja uklanja, kao i u ostalim deagentivnim vrstama, agensa iz semantičke strukture glagola. S druge strane, i govornikov stav, po nama, mijenja perspektivu s koje se prikazuje – kao da je već više vezan ne za figuru govornika već za situaciju, za okolnosti koje ga čine u većoj mjeri neovisnim o govorniku: *Može se ići. Treba ići.* Ovo mišljenje potvrđuje, recimo, i sljedeći primjer: *Stric je nešto obrazlagao, da nije važno to što on misli..., nego da li on zna za koga treba glasovati*, gdje se podrazumijeva neko činjenično, neovisno o sugovornicima stanje (*treba glasovati za toga i toga*), koje možda taj drugi zna (usp. rečenicu *Mi moramo glasovati za njega*, koja podrazumijeva da je to agensov stav: *Smatram da smo dužni glasovati za njega*).

Ponekad se u ovakvim konstrukcijama infinitiv zamjenjuje drugom vrstom deagentivnog glagolskog oblika – da–konstrukcijom s prototipnim, bezličnopsivnim oblikom (*Tu ležim iznemogao i razmišljam kako bi trebalo da se živi...*) ili pasivom. Pravidno neovisan o govorniku stav izražavaju i modalni glagoli u samostalnoj uporabi, npr. *Gospodin je klimao glavom, »prevrnut ću Madrid ako treba«.*

Kada je riječ o nužnosti, najčešće se ona deagentivno izriče pomoću glagola *trebati*. *Ugasio sam opušak, protrljao oči kao da se umivam, jer vodu treba štediti...*, *Njihovo ukočeno i pomalo smiješno držanje treba razumjeti* i dr. Međutim, nužnost se može izražavati i u pasivnoj rečenici pa se onda u deagentivnoj inačici najčešće upotrebljava glagol *morati*:... *hoće li se, ..., na sličan način morati ograničavati i reklamiranje hamburgera?... zapovjednik koji se mo-*

ra slušati,... stvarajući kod onih koji su pogođeni imperativ da **se** stanje na svaki način **mora popraviti**. U obrađenom korpusu smo našli mnogo manje primjera s istim glagolom u konstrukcijama koje nisu pasivne, tipa: *Bio je to primitivan oblik...*, ali, **mora se priznati**, prilično maštovit. Za glagol *trebati* se često sreće sinonimna zamjena s glagolom *valjati*: *Da pokažu pristašama koje **valja udobrovoljiti**, i protivnicima, koje **treba zastrašiti**, ...;... **valjalo bi** barem **pokazati** izvjesni civilizacijski senzibilitet.*

Najfrekventniji oblik glagola kojim upravlja deagentivno izražena subjektivna modalnost je, kao i u agentivnim rečenicama, infinitiv, premda, kao što smo to pokazali, nije nemoguća ni da–konstrukcija bezličnepasivnog tipa ili pak pasiv.

Izražavanje subjektivne modalnosti je, kao što smo vidjeli, moguće prototipnim konstrukcijama uz pretvorbu ličnog oblika u infinitiv, usp. *Govori se o tomu – **Može se** govoriti o tomu*. S neodredenoličnim glagolima subjektivna modalnost je ponekad moguća, ovisno o semantici glagola i vidu agensa: *U tom restoranu **moraju naplaćivati** skuplje. U centru grada **mogu graditi** ljepše zgrade* – s konkretnim agensom, ali usp. nemogućnost s agensom neodredenim množtvom, recimo: ****Moraju/Mogu kazati** da se je on vratio u grad*.

U tisku se često sreću i pasivizirane konstrukcije s modalnim glagolom: *Među uglednicima i poznatima **moglo se** tako **susresti** i Anju Šovagović, Peru Kurgića...*

Kako se i u ovoj grupi koriste infinitivi osnovnog glagola, agens i kod njih može biti samo generaliziran.

Ponekad se deagentivnost konstrukcija s modalnim glagolom i infinitivom može približiti agentivnosti pomoću osobne zamjenice u zavisnom padežu, koja infinitivu uz bezlični modalni glagol pridodaje lice: *Bez obzira vjerujemo li u tako čvrstu vezu..., **valja nam priznati*** (usp. deagentivnu inačicu *valja priznati*, ali i agentivnu inačicu: *moramo priznati*) *da neka veza između pušenja i raka postoji*.

6.2. Konstrukcije s evaluativnom semantikom

Vrlo česta je još jedna vrsta sintaktičkih konstrukcija s pozicijom koja otvara mjesto za deagentivni infinitiv – radi se o zavisnoj predikaciji u ulozi subjekta u složenoj rečenici s glavnim predikatom s evaluativnom semantikom, recimo: ***Teško je** duže vremena **izdržati** bez sna, *Govoriti mnogo **nije** uvijek pametno*. Budući da se semantika vrednovanja prirodnije veže za diskretne entitete, dakle – za semantiku imenica, nego za propozicije, dakle – za glagolsku semantiku (usp. *Ova knjiga je **interesantna**, Njezino dijete je **dobro***), zato je i deagentivnost – prikazivanje glagolske radnje monolitno, bez glavnog aktanta – prikladnija za razmatranu poziciju od agentivne radnje (što, naravno, ne znači da nisu moguće rečenice tipa: ***Teško je** da čovjek duže vremena izdrži bez sna*). I ovdje je najčešće izražajno sredstvo infinitiv, premda nije nemoguća ni da–konstrukcija (u prototipnoj, bezličnepasivnoj, konstrukciji ili u pasivu): ***Interesantno je** u životu **popratiti** sve spomenute pojave. *Govoriti o nekome iza nje-***

govih leđa **nije dobro** – s infinitivom, ali i s da-konstrukcijom prototipnog, bezličnepasivnog tipa: ..., a te mazge njima, ..., bile su hraniteljice, pa **je čovječno da im se plati, kad je moguće.**

Isto kao i kod konstrukcija s modalnim glagolima, i u ovim rečenicama za ocjenu može se ponekad pridodati enklitika osobne zamjenice, koja će približiti deagentivno značenje agentivnomu: ..., *ugodio sve da **mi bude što mrže ustati*** (usp. deagentivnu evaluativnu verziju: *Mrsko je ustajati rano*, a isto i agentivnu: *Mrzim ustajati rano*). Ili primjerice: *Glupo je stalno pitati o tomu i Glupo mi je stalno pitati o tomu.*

6.3. Deagentivni infinitiv u drugim tipovima konstrukcija

Infinitiv kao izražajno sredstvo deagentivnosti koristi se i u drugim tipovima rečeničnih konstrukcija.

6.3.1. Deagentivni infinitiv se može sresti u konstrukcijama s upitnom zamjenicom ili zamjениčkim prilogom, u kojima je uporabljen u svojstvu prostog predikata, recimo: *Zašto čitati knjige? Kako svladati matematiku?* i sl. U njima govornik također prikazuje događaj iz komunikacijske perspektive 'stojeći uz' radnju, a agens je potpuno uklonjen iz aktantne strukture predikata. Objašnjenje zašto se takva glagolska radnja može prikazati apstraktno, bez osvrta na konkretnog agensa, nalazi se, možda, u činjenici da u njima uvijek rema uključuje upitnu riječ, dok glagolska radnja ostaje u temi. Možemo pretpostaviti da pozicija teme pogoduje apstraktnijem prikazivanju glagolske radnje, koje se može postići pomoću nominalizacije ili pretvaranja ličnoga glagolskog oblika u infinitiv, što potvrđuju i česti slučajevi nominalizacije nekog događaja–reme iz prve rečenice kad se ta rema nade na mjestu teme u drugoj rečenici, npr.: *Studenti **su položili ispit*** (rema), a ***polaganje*** (tema) *toga ispita je pravo čudo.* U ovim konstrukcijama se obično može pridodati neki modalni glagol, usp. *Zašto **treba čitati** knjige? Kako **se može svladati** matematika?*, što također pogoduje upotrebi infinitiva.

6.3.2. Deagentivni infinitiv moguć je i s drugim glagolima, osim modalnih. Na primjer, u rečenici: *Iako je Grabovcima poslije objave rata bilo jasno zašto je prološki gvardijan izvadio puške iz trapa i **dao ih prekovati*** glavni predikat *dati*, za koji je obična valencija neizravnog objekta (*komu*), ovdje je uporabljen bez nje, što je izazvalo deagentivnost zavisne predikacije izražene infinitivom *prekovati* (usp.: *i dao je majstorima da ih prekuju* ili *i dao ih je majstorima prekovati* – s izraženim neizravnim objektom i agentivnom predikacijom/agentivnim infinitivom). Usp. još jedan takav primjer: *Tim prividom oni su se u logoru obilato koristili **dajući** svagda znati da nisu isto što i momci* (obično *dajem nekome znati – dajem da netko zna*).

6.3.3. Osim u evaluativnim konstrukcijama deagentivni infinitiv se upotrebljava i u drugim pozicijama vezanim na neki način za semantiku imenica.

– Najprije, to su sintaktičke konstrukcije u kojima je infinitivom izražen i subjekt i, skupa s nekim semikopulativnim glagolom, predikat rečenice, npr.:

*Raditi znači živjeti. Mrziti isto je što i umirati*³. Ovakve konstrukcije izražavaju semantiku poistovjećivanja, uspostavljanja identičnosti, što je možda isto karakterističnije za imeničku nego za glagolsku semantiku, usp.: *Tvoja olovka ista je kao moja. Ljubav znači život.*

– Česta je i uporaba deagentivnih infinitiva (ili da-konstrukcija) uz neke imenice, glavne riječi, čiji su oni nesročni atribut: *Ne vjeruje u bolje, nada se gorem i to mu dođe kao nekakva droga: stalno biti u toku svoje nesreće, Matija N. reče Sopeu da mu je sada jasna namjera Senata: prepustiti neprijatelju da hara uz Cetinu i Čikolu,...* – s infinitivom; *Jer, tamo dolje, u brdovitoj domovini, postoji snažna potreba da se čitaju novine i da se gleda dnevnik, Prenosio je četi njihove naredbe, ..., da se usiljenim maršem krene prema Gljevu.* – s da-konstrukcijom.

Agens kod konstrukcija s deagentivnim infinitivom uvijek je generaliziran, općenit, uz to u inačici sa *čovjek* (v. t. 3.): *Zašto čitati knjige? = Zašto čovjek mora čitati knjige?; Raditi znači živjeti = Kad čovjek radi, to znači da živi.*

7. Vrste agensa u deagentivnim konstrukcijama

Sintaktičke konstrukcije za izražavanje deagentivnosti podrazumijevaju agense različitih tipova. Kod konstrukcija s neodredenoličnim glagolima u 3. l. množ. agens može biti ili konkretan, koji se po nečemu podrazumijeva, ili generaliziran, ali koji ne obuhvaća cijelo mnoštvo; u oba slučaja govornik presuponira da taj agens ne uključuje ni njega, ni sugovornika. Kod ostalih deagentivnih konstrukcija agens može biti ili generaliziran – kod svih vrsta s deagentivnim infinitivom, a ponekad kod prototipnih, bezličnih, deagentivnih konstrukcija i kod pasivnih, ili konkretan – kod prototipnih i pasivnih konstrukcija.

8. Drugi načini uklanjanja agensa iz aktantne strukture predikata

Funkcionalno-semantička kategorija deagentivnosti koncipirana na taj način vrlo je bliska nekim jezičnim pojavama koje se isto tiču osobe agensa, ali na drugačiji način.

8.1. Konstrukcije s logičkim subjektom sinonimne agentivnima

Kada se imaju u vidu mentalna čovjekova stanja (i onda bi čovjek, općenito uzevši, bio u mikroulozi perceptora), njihova priroda ponekad omogućuje poimati ih ne samo sa stajališta perceptora (primjerice *ja se bojim, iznenađujem, čudim, odobravam* itd.) već i sa strane uzroka efektor koji ih izazivaju (*mene nešto plaši, iznenađuje, zapanjuje, čudi, meni nešto odgovara* i sl.). Možemo taj

3 O značenju različitih vrsta infinitiva v. i kod Ivić (1972), gdje ona, između ostalog, kaže i to da određene vrste infinitiva, a koje se u ovom članku uključuju u deagentivna izražajna sredstva, sadrže informaciju »vršilac je anoniman«.

pristup objasniti uz pomoć, uvjetno rečeno, energije koja se u običnim agentivnim radnjama izdvaja iz agensa i upućuje na pacijensa (*ja režem kobasicu*), dok je kod mentalnih čovjekovih stanja ona upućena unutar agensa (*ja se bojim* podrazumijeva: *meni je strašno, ja osjećam strah*). Kod spomenutih konstrukcija s glagolima *plaši me, iznenađuje me, čudi me* itd. jezik prikazuje danu pojavu kao da se iz uzroka efektora (recimo: **njegova reakcija** *me plaši, čudi* i sl.) izdvaja energija upućena na perceptora, što ustvari i nije točno jer mentalno stanje, premda izazvano vanjskim čimbenikom, vezano je i ovisi o unutarnjim mentalnim procesima.

Izloženom jezičnom preinakom može se objasniti semantika i drugih glagola. Primjerice, u rečenici *Već mi se izdaleka učinilo da mi gojenče plače* glagol *činiti se/učiniti se nekomu* podrazumijeva govornikovo stanje *vidim/čujem/mislím, ali nisam siguran*. Dakle, kod ovog glagola se semantici percepcije dodaje i obilježje epistemološke subjektivne modalnosti (*biti nesiguran*). Inače razliku između glagola 'sa stajalištem uz perceptora' i glagola 'sa stajalištem uz vanjski čimbenik koji izaziva percepciju' možemo osjetiti i u sljedećem primjeru:

- ... *Šta je ona tebi?*
- *Žena.*
- *Šta je ona?*
- *Žena.*
- *Ja sam mislila, ... mi se činilo, da je ona kako infermijera.*

U izrazu *činilo mi se* govornik sugerira da ga nešto izvana tjera da tako misli pa pita da bi bio siguran, dok kod izraza *mislila sam* ta sugestija nije prisutna.

Ista bi razlika bila i među glagolima *volim nešto* i *nešto mi se sviđa* (na bugarskom jeziku je povezanost dvaju stajališta još bolje prikazana: *азхапецва м* i *на мен му хапецва*): *Ja volim miris ovog cvijeća* vs. *Meni se miris ovog cvijeća sviđa*.

Po sličnom modelu se u hrvatskom jeziku gradi i jedna posebna vrsta konstrukcija: s glagolom + *mi se*, koje izražavaju značenje *Ja želim* na način koji tu želju prikazuje kao prirodno stanje koje se perceptoru izvana nameće i za koju on ne snosi odgovornost, primjerice: *Pije mi se voda, Gleda mi se neki novi film, Ne puši mi se, Spava mi se* i sl. Tu se jezično stajalište ne bi moglo odrediti niti kao 'uz perceptora' niti kao 'uz uzroka efektora', već kao 'uz samo stanje', u ovom slučaju – 'uz želju'. Takva bi razlika bila i među glagolom *žurim (se)* i konstrukcijom *žuri mi se*: u prvom slučaju je stajalište 'uz perceptora', a u drugom – 'uz stanje (žurbe)'.

Preinake koje od glagola u ličnom obliku i s perceptorom subjektom (*Bojim se, Čudim se, Stidim se*) stvaraju glagole s uzrokom efektorom subjektom (*Plaši me nešto, Čudi me nešto*) ili konstrukcije s tzv. logičkim subjektom (*Sram me je*) mogu ostaviti za obje dobivene verzije sinonimno značenje (*Ja se čudim čemu* = *Nešto me čudi, Ja mislim, ali nisam siguran* = *Meni se čini, Ja žurim* = *Meni se žuri*), a mogu to značenje i mijenjati – upravo se to vrši kod preinaka glagola *želim* (*Želim spavati* vs. *Spava mi se*, usp. naročito njihove niječne oblike: *Ne želim spavati* (primjerice..., *premda mi se spava*) vs. *Ne spava mi se*).

8.2. Uklanjanje logičkog subjekta iz aktantne strukture predikata radi veće sugestivnosti iskaza

Govornik može razmotrenu jezičnu pojavu – prikazivanje ljudske percepcije i usljedjelog psihičkog stanja sa stajališta 'uz uzroka efektor' ili 'uz samo stanje' – upotrijebiti u točno određenu komunikativnu svrhu: kada želi generalizirati, radi veće sugestivnosti, svoju percepciju. Takva je upravo uporaba u sljedećim primjerima: *Prašan, ćelav, pogrbljen i dugih ruku, činilo se (komu?) da je iz kamena izišao, ...; Međutim, ono što u ovom trenutku doista čudi (koga?) jest upravo broj bolesnika; Zamislijam kako to izgleda (komu?) izvana: ...; Osim toga, zapanjuje (koga?) činjenica da sam morao doći u Berlin...; ..., nego valjda su drugovi već štogod pronašli, kakvu drugu smetnju ili nevaljalost, što im se komisijski pokazalo kod mene štetnim i što nije odgovaralo (komu?).*

8.3. Konstrukcije za udaljavanje subjektivnoga gledišta bez inačica s logičkim subjektom

Osim udaljavanjem zavisnog aktanta za perceptora (dakle, koji nije sintaktički već logički subjekt) govornik može i na drukčiji način postići istu komunikativnu svrhu – povećanje sugestivnosti iskaza uklonjenjem subjektivnoga gledišta. Primjerice, umjesto da kaže *Pitam se nešto*, autor je upotrijebio nevezani za svoju osobu izraz *Pitanje je* u primjeru: *Isto tako, pitanje je gdje se u svemu tome nalazi Thomas Mann s početka ovog teksta, ...; ili umjesto ja smatram općenito – I ta borba, općenito uzevši, ima dvije etape...; umjesto imam u vidu – Bog mu daj pokoj, moja parona, tužnom upravitelju! – reče Tunina ozbiljno, kao da se radi (=da ima u vidu) o maloj zabuni i kao da je upravitelj još jučer davao i razdavao; umjesto imam u vidu, govorim o – Riječ je/Radi se upravo o njegovom članku.*

8.4. Ljudska stanja kao bezlične prirodne pojave

S druge strane, ponekad se čovjekova stanja i percepcije izražavaju konstrukcijama koje nemaju svoje agentivne inačice (tipa *X meni odgovara – Ja odobravam X*). Takve konstrukcije prikazuju ljudsko stanje kao bezličnu radnju poput tipičnih bezličnih prirodnih pojava tipa *grmi, sviće* i sl., samo što sad radnja uključuje u sebe i perceptora, usp.: *Smijala se bezglasno, ali iskešenih zuba, kao da joj se silno gadi; Kad sam u depresiji i kad mi je loše, zovem je Jetra* i sl. Usporedi i izraze: *vruće mi je, grebe me u grlu* i dr.

8.5. Zaključak o svim konstrukcijama iz t.8.

Možemo na kraju ove točke 8. zaključiti da se u njoj radilo, najprije, o vršitelju mentalne radnje, ili bolje rečeno – o nositelju psihičke radnje ili stanja s mikroulogom perceptora, koji se može desubjektivizirati (*ja se čudim – mene čudi*). Radi komunikacijske strategije ublažavanja subjektivnog zvučanja a u cilju povećanja sugestivnosti, govornik se ponekad u izražavanju svoga stava može služiti uklonjenjem desubjektiviziranog aktanta za perceptora (*čini mi se da – čini se da, čudi me što – čudi što* i sl.) ili sinonimnom preinakom u bezagen-

tivni izraz koji izražava subjektivno mišljenje (*pitanje je što, radi se o i sl.*). Razmotrena desubjektivizirana mikrouloga perceptora može, ali ne mora biti i detopikalizirana, usp.: *Meni je uvijek kad sam u autu loše*. Za razliku od deagentivnih konstrukcija, u svim konstrukcijama razmotrenim u ovoj točki izvršena je dublja preinaka semantike agentivnih glagola (koji imaju perceptora u svojstvu subjekta). Naime, ta se preinaka izvršila na razini leksičkog sustava, tj. stvorene su nove leksičke jedinice, koje se od prvotnih razlikuju najmanje po tomu što postaju povratni glagoli, usp.: *spavam – spava se nekome, žurim – žuri se nekome*, ili obrnuto – prestaju biti povratnim glagolima: *čudim se nečemu – nešto me čudi, zapanjujem se nečim – nešto me zapanjuje*, ili koje su pretrpjele veću ili manju formalnu promjenu: *bojim se nečega – nešto me plaši ili vidim, ali nisam siguran – čini mi se itd.*

9. Glagolske imenice i njihov odnos prema deagentivnosti

Uklanjanje predodžbe o agensu izvršeno je i kod glagolskih imenica, kod kojih bi se mogao vidjeti zadnji stupanj u izražavanju radnje bez agensa, recimo: *Pisanje knjige (=pisati knjigu) je najinteresantnije zanimanje*. Naravno, semantika imenice nužno briše aktant za agensa (ali recimo zadržava aktante za izravni i neizravni objekt, usp. *pisanje pisma Ivanu*) pa se kod njih ustvari i ne može govoriti o pravoj deagentivnosti, koja podrazumijeva pojam i aktant za agensa. Najbliži agensu po svom značenju kod glagolskih imenica bio bi aktant za posvojnost, koji one otvaraju: *Moje pisanje knjige završilo je za tri godine*.

10. Agentivne konstrukcije s generaliziranim agensom

Po nepodudaranju subjekta iz sintaktičke strukture rečenice sa stvarnim vršiteljem glagolske radnje na kategoriju deagentivnosti nalik je još jedna jezična pojava, naime – agentivne konstrukcije s generaliziranim značenjem agensa. Primjerice, u rečenicama tipa: *Nije dobro kad (ti) previše očekuješ od života – s predikatom u 2. l. jedn.* i s poopćenim značenjem agensa (= *Nije dobro kad previše očekujemo...*; = *Nije dobro kad čovjek previše očekuje...*) i *Nije dobro kad (mi) previše očekujemo od života – s predikatom u 1. l. mn.* i s poopćenim značenjem agensa (= *Nije dobro kad čovjek previše očekuje...*; = *Nije dobro kad previše očekuješ...*) nema se u vidu niti upravo i samo slušatelj (*kad očekuješ*), niti upravo govornik i slušatelj (*kad očekujemo*), već se kod obje konstrukcije podrazumijeva generalizirani agens – *čovjek općenito*, pa su one sinonimne rečenicama s tim generaliziranim agensom. Često se ovakve konstrukcije mogu zamijeniti i deagentivnim konstrukcijama – infinitivom: *Nije dobro previše očekivati od života* ili pasivom: *Nije dobro da se od života očekuju samo uspjesi*. Generalizirano značenje agensa može se pridodavati ne samo agentivnim već i deagentivnim konstrukcijama, recimo: *Kad ti nešto olako obećaju, nemoj vjerovati; Ako ti se obećanja olako daju, nemoj vjerovati*.

Govornik pribjegava upotrebi generaliziranoga agensa da bi uvjerljivije utjecao na svoga sugovornika (čitatelja), stvarajući predodžbu da njih dvoje pripa-

daju istom mnoštvu i dijele isto mišljenje. Za razliku od deagentivnih konstrukcija agentivne konstrukcije sa generaliziranim agensom ne očituju se na sintaktičkoj jezičnoj razini (još manje i na morfološkoj poput pasiva), već na razini upotrebe jezičnih sredstava i pragmatike.

11. Približavanje deagentivnih konstrukcija agentivnom značenju

Kod konstrukcija s deagentivnim infinitivom (to su konstrukcije s modalnim glagolima: *Valja temeljito sve promisliti*, s evaluativnom semantikom: *Lijepo je navečer sjediti pred kućom*, s predikatima za poistovjećivanje: *Raditi znači živjeti* i sl.) umetanjem aktanta za logički subjekt se ponekad deagentivno tumačenje infinitiva približava njegovu agentivnom tumačenju, usp: *Valja nam temeljito sve promisliti*, *Lijepo mi je navečer sjediti pred kućom*, *Raditi mi znači živjeti* itd. Ova preinaka može se objasniti, s jedne strane, semantikom takvih konstrukcija – one često izražavaju neku govornikovu prosudbu koju on izriče generalizirano i koja se, dakle, lako može svesti na njega samog. S druge strane, forma infinitiva se može slobodno koristiti kako u agentivnim tako i u deagentivnim konstrukcijama.

12. Semantika kategorije deagentivnosti

Deagentivnost je funkcionalno–semantička kategorija. Ona je vezana za pragmatiku – za govornika i njegove namjere, za jezičnu perspektivu s koje se prikazuje neki događaj. Ovo funkcionalno–semantičko polje ima svoju jezgru s prototipnim značenjem, koje ima samo zajedničku za sve deagentive presupoziciju: *Nije važno tko, nego što*. Ako se ovakvim konstrukcijama pridoda perspektiva prikazivanja događaja 'stojeći uz pacijensa', onda se govornik služi pasivnim konstrukcijama (ovisno o subjektivizaciji pacijensa ili njezinu manjku radit će se o običnom pasivu ili o hrvatskom pasivu tipa *Kuću se gradilo*). Ako govornik još želi izraziti neku svoju modalnu ili evaluativnu prosudbu, on će izabrati konstrukcije s deagentivnim infinitivom. Na kraju, ako govornik želi, osim zajedničke deagentivne presupozicije, izraziti još i presupoziciju s deiktikom obilježjem: *To ne vršimo niti ja, niti ti, već drugi*, onda će on upotrijebiti konstrukcije s neodredenoličnim glagolskim oblikom.

Čisto deagentivno značenje
(*Govorilo se mnogo o tome*);

Čisto deagentivno značenje + gledište 'stojeći uz pacijensa' (1) sa subjektivizacijom topikaliziranog pacijensa (*Kuća se gradila nekoliko godina*), 2) bez subjektivizacije topikaliziranog pacijensa (*Kuću se gradilo nekoliko godina*);

Čisto deagentivno značenje + modalno ili evaluativno značenje
(*Treba govoriti mnogo o tomu/Loše je mnogo govoriti o tomu*)

Čisto deagentivno značenje + deiktiko obilježje
(*U takvim ustanovama govore mnogo, a ništa ne rade*).

Literatura

- 1) Бондарко А. (1984). *Функциональная грамматика*. Ленинград, »Наука«, Ленинградское отделение.
- 2) Бондарко А. (1991). К определению понятия »залоговость«, *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. АН СССР. Институт лингвистических исследований, Санкт–Петербург, »Наука«, С.–Петербургское отделение. Т. 3., 125–141.
- 3) Добровольский Д. (2007). Пассивизация (о семантической обусловленности синтаксических трансформаций во фразеологии), *Вопросы языкознания*, 5, Москва, »Наука«, 39–61.
- 3) Злотова Г. (1973). Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва, »Наука«.
- 4) Иванова К. (1998). Страдателен залог, *Грамматика на съвременния български книжовен език, т. 2. Морфология*. София, Издателство на БАН, 245–258.
- 5) Милошевић К. (1972). Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику, *Књижевни језик*, 1/3–4, Сарајево, 63–68.
- 6) Норман Б. (1972). *Переходность, залог, возвратность. /На материале болгарского и других славянских языков/*. Минск, БГУ им. В. И. Ленина.
- 7) Ружичка Р. (1963). О трансформационном описании так называемых безличных предложений в современном русском языке, *Вопросы языкознания*, 3, Москва, Академия наук СССР, 22–31.
- 8) Ружичка Р. (1988). Скрытый субъект и пустое подлежащее, *Язык: система и функционирование, zbornik radova*, Москва, »Наука«, 216–219.
- 9) Храковский В. (1991). Пассивные конструкции, *Теория функциональной грамматики. Персональность, Залоговость*. АН СССР. Институт лингвистических исследований, Санкт–Петербург, »Наука«, С.–Петербургское отделение. Т. 3., 141–180.
- 10) Belaj B (2004). *Pasivna rečenica*. Filozofski fakultet, Osijek.
- 11) Belaj B. (2007). Konceptualnosemantički aspekti prototipnih struktura s bezličnim i obezličnim glagolima i njihove sintaktičke implikacije, B. Kuna (ed.), zbornik radova *Sintaktičke kategorije*, Filozofski fakultet, Osijek, 21–50.
- 12) Birtić M. (2007). Rečenice s participom pasivnim neprijelaznih glagola, B. Kuna (ed.), zbornik radova *Sintaktičke kategorije*, Filozofski fakultet, Osijek, 51–67.
- 13) Ham S. (1999). Neosobne rečenice s predikatом tvorenim glagolskim pridjevом trпnim, *Jezikoslovlje*, god. II, br. 2–3, 3–17.
- 14) Ivić M. (1972). Problematika srpskohrvatskog infinitiva, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, knj. XV/2., Novi Sad, Matica srpska, 115–138.
- 15) Ivić M. (1983). *Lingvistički ogledi*, Beograd.
- 16) Katičić R. (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti/Globus.
- 17) Kučanda D. (1992). Funkcionalni pristup pasivu u hrvatskom, *Suvremena lingvistika*, godina 18, svezak 2, broj 34, 175–185.
- 18) Kučanda D. (1999). Pasivizacija kao strategija subjektivizacije/topikalizacije, *Jezikoslovlje*, god. II, br. 2–3, 17–33.
- 19) Vince J. (2005). Izražavanje neodređenosti množinom. *Hrvatsko–bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*, zbornik Hrvatsko–bugarskog društva u Zagrebu, Zagreb, 351–358.

Deagentivity of syntactic constructions in Croatian

In this paper the category of deagentivity, with its semantic features and its formal means of expression, is addressed from the functional point of view. Semantics typical for this category concerns the way extralinguistic events in question are presented – the actant for the agent being partly or completely removed from the actant structure of the predicate (where the notion 'agent' includes two semantic distinctive features: 'human' and 'conscious' and one formal: the doer must be the syntactic subject in the agentive version of the sentence). The ground for presenting human physical and mental activities by deagentive constructions shared by all such constructions is the pragmatic presupposition of the speaker: *Never mind who, but what*. According to Bondarko's notion of functional–semantic field, the functional–semantic category consists of the core (or prototype in cognitive terminology) and the periphery. The category of deagentivity disposes of prototypical devices (with 'pure' deagentive meaning). Such are constructions of the type: *O tom pitanju puno se pisalo / puno je pisano* with the passive forms not agreeing with subject, therefore being impersonal predicates. Other types of deagentive constructions include additional semantic segments.

Closest to the prototypical impersonal passive constructions are passive constructions, differing from the former by the point from which the speaker presents the event, i. e. the 'standing by' Patient. But the category of deagentivity does not entirely include the category of passive: passive constructions with the Agent marked as 'non-human' or 'human unconscious' are out of the scope of the category in question. The so-called 'passivised' constructions (*Njega se uvijek pitalo*), typical of Croatian, enter the deagentive field too.

Personal verb form (although, like prototypical constructions, lacking conjugation) is also found in the deagentive device called the undetermined personal verb (*Ponekad u tim novinama pišu svašta*). Its additional, deictic-type presupposition to the basic one is that the agent is someone other than the participants in communication.

Further device for expressing deagentivity is the infinite form, used when the speaker wants to present in a deagentive way the situations connected with subjective modality (*Treba uporno raditi*), with objective modality in questions (*Zašto treba uporno raditi?*) and for evaluative semantics (*Dobro je uporno raditi*) – i. e. in the circumstances when the speaker's attitude is more significant than in common statements (expressed by clauses of statement with simple verb predicates in deagentive types considered so far). On the other hand, deagentive infinitive is well suited to express verb action in the positions typical for nouns: in statements of identity (*Raditi isto je što i živjeti*) and in an attribute not agreeing with another, main noun (*Uvijek je dijelio mladima savjet: govoriti istinu*).

The category of deagentivity is a syntactic–semantic category which must be separated from some related linguistic phenomena. On the one hand, verbal action without an actor is expressed by verbal nouns as well, but this is the characteristic of the noun as a part of speech. On the other hand, sentences with logical subject (i. e. those which express physiological and psychological states of an actor–perceiver) the construction with the perceiver as a subject transforms into constructions with de-subjectivized perceiver, but this modification takes place at the lexical, not syntactic level. Finally, in constructions with the generalized agent the extralinguistic actor differs from the agent. This modification, however, takes place not at the linguistic level, but at the level of language use. Therefore it can be performed not only on agentive constructions, but on deagentive ones, as well.

Ključne riječi: deagentivnost, funkcionalno–semantičko polje, pasiv, topikalizacija, hrvatski jezik
Key words: deagentivity, functional–semantic field, passive, topicalisation, Croatian language